

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 17.05.2023 Kabul/Accepted: 30.06.2023

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 485-506.

SANCAK BÖLGESİ OSMANLI VAKIFLARIⁱ

Mehmet Esat SARICAOĞLUⁱⁱ, Ahmet ÖZENSOYⁱⁱⁱ

Öz

Sancak bölgesi, Balkanlar'ın ortasında, yolların kesişme noktasında, stratejik öneme sahip bir bölgedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Balkanlar'ın fetihlerine buradan başlamış ve burayı bir üs olarak kullanmıştır. Balkanlar'dan çekilmek zorunda kaldığında en son Sancak Bölgesinden çekilmiş ve sancağını Yenipazar'da bırakmıştır. Sancak bölgesinde Boşnak Müslüman, Sırp-Karadağlı ve Arnavut gibi çeşitli etnik kesimler yaşamakta; dil olarak da Boşnakça, Sırpça ve Arnavutça konuşulmaktadır. Sancak bölgesi Osmanlı hâkimiyeti altına girdiğinde pek çok vakıf kurulmuş ve hizmetlerin çoğu bu vakıflar vasıtasıyla yerine getirilmiştir. Böylece Sancak bölgesinde şehirleşme başlamıştır. Kurulan vakıflar ve inşa edilen vakıf eserleri sayesinde bölge canlılık kazanmıştır. Bu çalışmamız ile elde edilen kayıtlar ışığında, Osmanlı döneminde Sancak bölgesinde kurulan vakıflar, vakıfların işleyişi, vakıflarda çalışanlar ile vakıfların sosyal ve kültürel hayata etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sancak, Yenipazar, Vakıf, Vakfiye, Osmanlı.

Ottoman Foundations of the Sancak Region

Abstract

The Sancak region is a strategically important region in the middle of the Balkans, at the intersection of roads. Therefore, the Ottoman Empire started the conquests of the Balkans from here and used it as a base. When it was forced to withdraw from the Balkans, it was latest withdrawn from the Sancak Region and left its banner at Novipazar. There are various ethnic groups in the Sancak region, such as Bosniak Muslims, Serb Montenegrin and Albanians; the language is spoken in Bosnian, Serbian and Albanian. When the Sancak region came under Ottoman rule, many foundations were established and most of the services were carried out through these foundations. Thus, urbanization has started in the Sancak region. Thanks to the established foundations and the foundation works built, the region has gained vitality. In the light of the records obtained from this study, the foundations established in the Sancak region during the Ottoman period, the functioning of the foundations, the employees of foundations and the effects of foundations on social and cultural life were tried to be determined.

Keywords: Sancak, Novi Pazar, Waqf, Deed of Trust, Ottoman.

ⁱ Bu makale, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında hazırlanan "Sancak Bölgesi Osmanlı Vakıfları (15. yüzyıl ile 20. yüzyıl arası)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: esatsarica@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-5886-9313 .

ⁱⁱⁱ Şube Müdürü, Vakıflar Genel Müdürlüğü, e-posta: ozensoy14@gmail.com. ORCID ID: 0009-0009-1065-0633.

Structured Abstract

The Sanjak Region, which is shared between Montenegro and Serbia today and has a strategic importance due to its location at the intersection of trade routes in the Balkans geography, has been the scene of the settlement of many civilizations in the historical process. The region, which was conquered by the Ottomans in the middle of the 15th century, was used as a military base in the expeditions to the Balkans in this period. In addition, it also served as a bridge with the other lands of the Ottomans in the Balkans. The majority of the population of the Sanjak Region, where many ethnic elements live, consists of Bosnians, Serbs, Albanians and Montenegrins, and the Muslim population living here consists of Bosnians, Albanians, Pomaks, Tatars and Turks.

The Sanjak Region, which was connected to the Bosnian Sanjak and then to the Kosovo Province within the administrative division, has hosted many works reflecting the Turkish-Islamic culture. As a matter of fact, mosques, masjids, soup kitchens, caravanserais, covered bazaars, dervish lodges, madrasas, schools and foundations, some of which have survived to the present day, are the best examples of these works. The most notable among these were the foundations in the region. The Sanjak Region consisted of the cities of Prepol, Priboy, Senice, Yenipazar, Akova, Berane, Plav and Taşlıca. As we learn from the records in the archive sources, there are 73 foundations in these cities in the Sanjak Region. Among these registered foundations, 51 are religious service foundations such as mosques and masjids, 10 are social service foundations, 8 are educational foundations such as schools, madrasahs, teachers' houses and convents, and 4 are cash foundations.

It has been observed that the most income to the foundations in the sanjak region is provided by the donated shops. In addition to this, It is understood from the records that various income sources such as caravanserai, bath, inn, butchery, bakery, tannery, ship, boat, farm, house, barn, land, meadow, vineyard, garden, field were also donated. It was also seen that some of the foundation works were built in the form of a building complex. This situation was the most important indicator of the fact that worship, education, and social life were considered as a whole in the Ottoman life world. In this context, when the incomes and services of the foundations are taken into consideration, it is clearly seen that they make significant contributions to the social and economic life of the region.

From the records of the foundations in the Sanjak Region, it was also possible to obtain information about the working personnel in the foundations and the salaries they received. The names that are mentioned in the records are Imam, preacher, "cüzhan", "müderri/Muallim", "muezzin", "kayyum", "mütevelli", "sermahfil", "eczahân", "ferrâş", "bevâb", "muîd", "halife", "câbi", "duahân", "mukâbeleci", "muhâsip" and "aşırhan". Among these officials, imams received between 1 and 8 coins, preacher received between 2 and 6 akches cüzhan received between 1 and 3 akçe; "cüzhan", "ferraş", and "kayyum" received between 1 and 3 akçe; "muezzins" received between 2 and 5 akçe, "cabin" received 12 akçe, "duahan" "mukâbeleci", "muhâsip" and "aşırhan" received 1 akçe; "eczahan" and "muallihane halfiesi" received between 1 and 5 akçe, "müderri" ve "muallim" received between 2 and 4 akçe "muhâsibin" received 2 akçe and "mütevelli" received 5 akçe per day. The data in the foundation records also revealed that people from all segments of the society established foundations in the Sancak region.

As a matter of fact, it has been seen in the records that the founders of the foundations in the region had titles such as "sultan, pasha, agha, bey, al-hac and hatun". The founders of 3 of these foundations are mentioned in the records as "sultan", 6 of them "pasa", 10 of them "aga", 7 of them "bey", 6 of them "al-hacc" and the founders of 5 foundations "hatun".

While some of these foundations and foundation works, which carry the traces of Turkish-Islamic culture in the Sancak Region and provide great services in almost every field, have survived to the present day, some of them could not survive due to wars, occupations and natural disasters.

Giriş

1. Sancak Bölgesinin Coğrafi Konumu ve Nüfus Yapısı

1.1. Coğrafi Konum

Sancak, Osmanlı Devleti'nde bir idarî bölge veya gelir getiren has gibi anlamlarda kullanılmıştır. (Şahin, 2009, s. 99-102). Buna karşılık coğrafi bir bölge olarak Sancak bölgesi, kuzeyde Sırbistan, güneyde Arnavutluk, güneydoğuda Kosova, güneybatıda Karadağ ve batıda Bosna-Hersek ile çevrili beş ülkeyle komşu olan, Balkanların merkezinde, Sırbistan ile Karadağ arasındaki dağlık alanda birçok etnik yapıyı içerisinde barındıran bir yerin adıdır. (Yarar Yüksel, 2010, s. 2). Bir başka ifadeyle Sancak bölgesi, Sırbistan ile Karadağ'ı ayıran, Kosova ile Bosna Hersek'i birleştiren ve Arnavutluk ile komşu olan, Osmanlılar döneminde teşekkül etmiş, tarih boyunca coğrafi, idarî ve kültürel olarak varlığını ve ayrılığını korumuş idarî bir bölgedir. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Sancak> 27.12.2014). Coğrafi konumu itibariyle Sancak bölgesi; Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Kosova ve Arnavutluk'u birleştiren zincirin en önemli halkasını oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkler, Boşnaklar, Sırp, Arnavutlar, Karadağlılar ve bölgede yaşayan diğer milletler açısından demografik, jeopolitik, jeo-stratejik, ulaşım ve güvenlik açısından da büyük bir öneme sahiptir (Alp, 2017, s. 230).

Günümüzde ise Sancak bölgesi, Karadağ Cumhuriyeti'nin resmen Sırbistan Cumhuriyeti'nden ayrılmasıyla kuzey ve güney olarak iki kısma bölünmüştür (Hacısalihoglu, 2009, s. 121-126). Kuzey Sancak bugünkü Sırbistan'ın Güneybatısını oluşturmakta olup Sırbistan'ın idaresindedir. Güney Sancak ise, Karadağ Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. Bölgenin tamamı Sancak adıyla anılmaya devam etmektedir (Aruçi, 2013, s. 99-102).

Sancak bölgesi, diğer adıyla Yenipazar Sancağı, coğrafi konumu itibariyle Osmanlı Devleti için her zaman önem arz etmiştir. Bunun sebebi, Bosna-Hersek ile diğer Osmanlı toprakları arasında bir köprü görevi görmesidir (*Salnâme-i Vilayet-i Kosova*, 2000, s. 253). Tarihî süreç içerisinde Doğu Avrupa ile Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan konumu ve Adriyatik'e açılan kapının kavşak noktası olması özelliğiyle önemini hep korumuştur. (Balkanlarda Gelecek Tasavvuru, 2008, s. 324).

Sancak bölgesi, 8.687 km² yüz ölçümüne sahiptir. Bunun 4.499 km²'lik kısmı Sırbistan'da, 4.188 km²'lik kısmı ise Karadağ'dadır. Sancak bölgesi, Sırp tarihinde "Raška", Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce "Yenice Pazar" daha sonra "Yenipazar" olarak adlandırılmıştır. Sancak bölgesinin merkezi Yenipazar şehridir. Yenipazar, ticaret yollarının kesişme noktası ve bir pazar mahallidir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde; şehrin Sultan Fatih zamanında kurulmaya başlandığını ve 17. asırda meşhur bir şehir olduğundan bahsetmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1887, s. 544-546; Ayverdi, 2000, s. 317). Bunun için Osmanlı döneminde Sancak bölgesi "Yenipazar Sancağı" olarak adlandırılmıştır. Bir tek Yenipazar Sancağı günümüze kadar "Sancak" adını bir bayrak gibi taşımaktadır (Yarar Yüksel, 2010, s. 22).

Sancak bölgesinde on bir şehir vardır. Bunlardan **Akova**, Berane, **Taşlıca**, Plav ve Rojaye şehirleri Karadağ'da; Prepol, Priboy, Seniçe, Yenipazar, Yeni Varoş ve Tutin şehirleri Sırbistan sınırları içerisinde yer almaktadır (Hacısalihoğlu, 2009, s. 121-126). Rojeye, Karadağ'daki Boşnak topluluğunun merkezi konumundadır. Günümüzde nüfusu 22.000'dir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ro%C5%BEaje> 19.11.2014). 1585 tarihinde Rojaye, 8 Hıristiyan evden oluşan küçük bir köydür (İbriç, 2004, s. 14).

1.2. Nüfus Yapısı

Sancak bölgesi, birçok etnik grubun bir arada yaşadığı bir bölgedir. Nüfusun çoğu Boşnak, Sırp, Arnavut, Karadağlılardan oluşmaktadır. Müslüman halk, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Tatarlar ve Türklerden meydana gelmiştir (Kahramanyol, 2015, s. 53). Sancak bölgesinin nüfusu, 2002 yılı verilerine göre 530.000'dir. Bunun; %67'sini Boşnak Müslümanlar, %33'lük kısmını ise Sırp-Karadağlı ve Arnavutlar oluşturmaktadır (Balkanlarda Gelecek Tasavvuru, 2008, s. 324). 2011 yılında Sırbistan'da yapılan sayımın resmî sonuçlarına göre Sancak'ın 6 belediyesindeki toplam nüfusun 220.423 kişi olduğu görülmektedir. Bu nüfusun 77.656'sının Sırp, 142.363'ünün Boşnak ve 20.000'inin Müslüman olduğu bildirilmektedir (Alp, 2017, s. 232).

Yenipazar şehrinde 1911'deki nüfus sayımına göre 13.847 kişi yaşamıştır. Bunların 12.304'ü Müslüman, 1543'ü Hıristiyan'dır (Aruçi, 2013, s. 468-471). Yenipazar'ın nüfusu 2011 verilerine göre ise 109.327 kişidir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Tutin> 09.11.2016). Yenipazar'da dinî eğitim veren bir medrese, İslâm Akademisi (**İlahiyat Fakültesi**) ve bir özel üniversite yer almaktadır (Hacısalihoğlu, 2009, s. 121-126). 2011 sayımına göre Karadağ'ın toplam nüfusu 622.388, Boşnakların sayısı ise 75.365 olarak gösterilmiştir. Karadağ'daki toplam nüfusun %72.07'sinin Ortodoks, %15.59'unun Müslüman ve %3.44'ünün Katolik olduğu aktarılmıştır (Alp, 2017, s. 233). İslâmî kültür özellikle Karadağ'ın dağlık iç kesiminde Osmanlıların kurduğu Taşlıca ve Akova'da yoğunlaşmıştır (Moacanin, 2001, s. 384-385).

2. Sancak Bölgesinin Osmanlı Hâkimiyetine Girişi

Sancak bölgesi, 15. yüzyıldan önceki dönemde Raşka Sırp Devleti'nin elinde bulunmaktaydı. 1389 yılında I. Kosova Savaşı kazanıldıktan sonra Osmanlılar Sırp topraklarını ele geçirmeye başlamış ve ilk defa 1396 yılında Raşka bölgesine girerek buradaki kaleleri ele geçirmişlerdir. Bu süreçte bölgedeki kalelere Osmanlı askerleri hâkim iken kalelerin dışındaki topraklar ise Sırp beylerinin kontrolünde idi. Bölgenin tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise 1455-1465 arası dönemde gerçekleşmiştir (Sancaktar, 2020, s. 7). Bölge bu süreçte Türk akıncı beylerinden İshak Bey'in ve oğlu İsa Bey'in siyasi ve askeri faaliyetlerine zemin teşkil etmiştir (Kahramanyol, 2015, s. 49). Sancak Bölgesi, Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığı ve İshak Bey'in oğlu İsa Bey'in uç beyliği döneminde fethedilmiştir. Gazi İsa Bey, Üsküp Sancak Beyi İshak Bey'in oğludur. 15. yüzyıl ortalarında yaşamış bir Osmanlı beyidir. Şehrin kuruluşunda önemli bir rol oynayan ve Osmanlı Devleti'nin genişlemeye başlamasıyla birlikte önce Üsküp uç beyi ve daha sonra Bosna uç beyi olan Gazi İsa Bey bölgenin ve çevresinin kontrolünü sağlamıştır (Cellek-Şahin Tekinalp, 2022, s. 28).

Kendisinin kurduğu Üsküp Camii'nin kitabesindeki bilgilerden 1476 tarihinde Gazi İsa Bey'in vefat ettiği anlaşılmaktadır (Şkriyel, 2014, s. 102). Bu süreçte 1455 yılında Osmanlılar tarafından düzenlenen II. Sırbistan seferi sonrasında da Belgrad hariç tüm Sırbistan fethedilmiştir (Pitcher, 1999, s. 134).

Fethedildikten sonra Sancak bölgesi, Osmanlı Devleti tarafından Avrupa'ya yapılan akınlarda bir üs olarak değerlendirilmiş, aynı dönemde ticaret yollarını koruyan ve besleyen bir merkez olmuştur. İsa Bey tarafından bu bölgede "Yenipazar", diğer adıyla "Yenice-i Pazar" şehri kurulmuştur (Aruçi, 2013, s. 99-102). Bosna'nın fethiyle birlikte Yenipazar Sancağı kurulmuş ve Bosna Eyaleti'ne bağlanmıştır (İbriç, 2004, s. 5). 1485 yılında *Zeâmet-i Yenice-i Pazar iken* 1488 yılında İsa Bey tasarrufunda mirlivâ hâssı olmuştur (Gökbilgin, 1956, s. 247-285). 1578 yılından itibaren Yenipazar Sancağı'nın özerkliğinden bahsedilmeye başlanmıştır. 1683 yılında Sancak, Bosna Beylerbeyliğinden ayrılarak otonom bir bölge olarak ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2004, s. 392). 1737-1739 yıllarında Avusturya ordusu Sırbistan'ı istila etmiştir (Kahramanyol, 2015, s. 54). 1788'de ilk Sırp ayaklanmaları gerçekleşmiş, 1829'de yapılan Edirne Anlaşması ile Sırbistan otonom bir bölge haline gelmiştir (Yılmaz, 2004, s. 393). 1865'te yeniden Bosna Vilayetine katılmış (Aruçi, 2013, s. 468-471), 1877 yılında Kosova Vilâyeti'ne bağlı bir sancak olmuştur (*Salnâme-i Vilayet-i Kosova 1887, s. 121*). Yenipazar Sancağı 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Bosna vilâyetinden ayrılarak Kosova vilâyetine bağlanmıştır (Aruçi, 2013, s. 99-102). 1881-1909 yılları arasında bölgedeki savaşlar Yenipazar bölgesinden büyük göçlere sebep olmuştur (Aruçi, 2013, s. 468-471). "Kâmûs el-A'lâm" adlı eserde Yenipazar'la ilgili şu bilgiler yer almaktadır; "Önce Bosna sonra Kosova vilâyetinde bir sancak olmuştur. Yüzölçümü 7350 ve ahalisi 153.000 kişidir. Yarısı Müslüman yarısı Hıristiyan'dır. Müslümanlar Boşnak ve Arnavut'tur" (Sami, 1894, s. 4803).

1879 tarihinde yapılan Yenipazar (İstanbul) Antlaşması ile Sancak bölgesi uluslararası statüye sahip olmuştur. 1912-1913 yıllarında cereyan eden Balkan Savaşlarında Sırp, Sancak bölgesini işgal etmişlerdir. 1913 Belgrad Antlaşması ile Sancak bölgesi, Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetleri arasında paylaşılmıştır (Balkanlarda Gelecek Tasavvuru, 2008, s. 324). 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlayınca, Avusturya ordusu Sırbistan, Sancak ve Karadağ bölgelerini işgal etmiştir. 1945 yılında Yugoslavya Cumhuriyeti kurulmuş, Sancak bölgesi Sırbistan ve Karadağ'ın bir parçası olmaya devam etmiştir (Yılmaz, 2004, s. 395). 1991'de Sancak Boşnak Millî Meclisi (SBMM)'ni kurmuşlardır (Aruçi, 2013, s. 99-102). 1999'da Sancak bölgesinin özerkliğini duyuran yeni bir memorandum kabul edilmiştir. 2002 yılında Sırbistan Karadağ Devleti ilan edilmiş, SBMM 13 yıl sonra resmen Sırbistan Karadağ Devleti'nce tanınmıştır (Yılmaz, 2004, s. 398). Karadağ Cumhuriyeti 2006 tarihinde bağımsızlığını ilan edip Sırbistan Cumhuriyeti'nden ayrılınca Sancak bölgesi de resmen ikiye ayrılmıştır (Balkanlarda Gelecek Tasavvuru, 2008, s. 324).

3. Sancak Bölgesindeki Vakıf Eserleri

Osmanlı döneminde Sancak bölgesinde Yenipazar Sancağı ve Taşlıca Sancağı olmak üzere iki sancak bulunuyordu.

Yenipazar Sancağı'ndaki Müslüman mahalleleri isimlerini vakıf eserlerinden almıştır. Bunlar; Kapıcıbaşı, Voyvoda Hamza, Voyvoda Ahmet, Ak-İlyas ve İsa Bey mahalleleridir. Yenipazar'da yer alan 180 dükkân ile birçok hamam ve imarethanenin mülkiyeti vakıflara aitti (Muşoviç, 2004, s. 58). 1528 tarihli tahrir defterlerindeki kayda göre; Yenipazar'da 2 cami, 8 mescit, 2 tekke, 2 imâret, 4 mekteb/muallimhane, 1 medrese, 2 hamam, 3 kervansaray, 294 dükkân, 2 köprü, 11 değirmen ve 3 fırın vakfedilmiştir (Oruç, 2013, s. 170). 1540 tarihli vakıf kayıtlarında da Yenipazar'da 22 vakfın kurulduğu ve bu vakıflara ait 2 cami, 6 mescit, 2 imâret, 2 hamam, 1 kervansaray, 1 medrese, 3 mekteb ve 156 dükkânın bulunduğu kayıtlıdır (Aruçi, 2013, s. 468-471). Evliya Çelebi, 1660 yılında kaleme aldığı Seyahatnamesi'nde, Yenipazar'da vakıf eseri olarak; Altun Alem Camii, Gazi İsa Bey Camii, Hacı Muhterem Camii ve Taşköprü Camii ile 2 tekke 11 mescit, 5 medrese, 1dârülhadis, 11 mektep, birkaç han, 1100 dükkân, 1 bedesten, 2 hamam; biri İsa Bey'e ait 2 imâret bulunduğunu kaydetmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1887, s. 544-546; Aruçi, 2013, s. 468-471).

İsa Bey, Yenipazar'da garnizon binası, cami, imâret, hamam, kervansaray ve masrafları için 50-60 dükkân vakfetmiştir (Hoca 1986: 395-399). Zamanında 35'i bulan camilerden günümüze sadece 17 tanesi kalabilmiştir. Mevlânâ Muslihiddin tarafından 1550 tarihinde yaptırılan Altun Alem Camii hizmet sunmaya devam etmektedir. 1561'de Hacı Ömer'in yaptırdığı Bor Camii restore edilmiştir. 1836'da Mütesellim Eyup Paşa Camii, Molla İbiş Camii, Arap Camii (1528), Türk Hamamı (1489) ve Yenipazar kalesi gibi eserler mevcudiyetini devam ettirmektedir. İsa Bey Camii 1938'de yıktırılmıştır. Yenipazar'daki vakıf eserlerin çoğu 17., 18. ve 19. yüzyılda yaşanan yangınlar, sel felâketleri ve savaş tahribatı ile yok olmuştur (Aruçi, 2013, s. 468-471). Yenipazar'da 17. yüzyılda 23 cami ve mescit, 5 medrese, her camide bulunan mektepten başka 11 sıbyan mektebi ve 2 tekke, biri İsa Bey'e ait olmak üzere 2 imâret bulunmaktaydı (Tuğlacı, 1985, s. 407). 1882 tarihli Salnameye göre, Yenipazar'da toplam 52 cami, 3 medrese, 3 rüşdiye mektebi, 4 hükümet konağı, 1198 mağaza, fırın ve dükkân, 14409 hane, 5 hamam, 102 han, 1 hastahane, 3 kışla ve 1157 çeşme bulunmaktadır (Salnâme-i Vilayet-i Kosova 1882, s. 136-137).

Taşlıca Sancağı, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Sancak bölgesinde yer alan diğer bir sancaktır. Bu sancak iki kazadan oluşmuştur. Biri Taşlıca diğeri Prepol'dür. Taşlıca, 1866'da Bosna'ya, 1880'de Kosova vilayetine (*Salnâme-i Vilayet-i Kosova 1887, s. 121*). 1913'te Sırbistan Karadağ Cumhuriyeti'ne bağlanmış bir sancaktır (Sezen, 2006, s. 481). Ayverdi'nin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden aktardığı kayda göre, Taşlıca'da; 6 adet cami, 2 medrese, 3 mekteb, 2 tekke, Hasan Paşa imâreti, 1 hamam, 3 han ve 700 ev mevcuttur (Ayverdi, 2000, s. 428) Taşlıca'daki vakıf eserleriyle ilgili olarak Ayverdi, 15 cami, 3 medrese, 13 mekteb, 2 tekke, 1 imâret, 22 han, 1 hamam olduğunu ifade etmektedir (Ayverdi, 2000, s. 345). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre, Taşlıca'da yer alan vakıf camileri; Hacı Hüseyin Camii, Hacı Rıdvan Camii, Hacı Ali Camii, Odabaşı Camii ve Ahmet Bey Camii'dir. Ayrıca, 2 medrese 3 çocuk mektebi, 2 tekke, bir aşevi imareti, bir hamam, 3 tüccar hanı ile Hasan Paşa hanı önünde âb-ı hayat çeşmesi ve 200 kadar dükkân vardır (Kahraman ve Dağlı, 2002, s. 548).

Prepol, vakıf eserleri yönüyle önemli diğeri bir yerleşim yeridir. Evliya Çelebi,

Prepol'de muhtelif vakıf eserlerinin bulunduğunu kaydetmiştir (Kahraman vd, 2002, s. 421; Ayverdi, 1956, s. 151-225). Prepol'de, 10 cami vardır. Bunlardan en büyükleri Hüseyin Paşa Camii ve Veznedar Ağa Camii'dir. Veznedar Ağa Camii'nin önünde bir saat kulesi vardır. Veznedar Zaviyesi meşhurdur. 3 medresesi, 4 sıbyan mektebi, 4 derviş tekkesi bulunur. Tekkelerden ikisi Halvetî, biri Kâdirî biri de Bektaşî tarikatı tekkesidir. Veznedar Ağa bir hamam vakfetmiştir. 3 tüccar hanı vardır. Hanlardan Sokollu Mehmed Paşaoğlu Kasım Paşa Hanı mamurdur. Kapısı üzerinde bir mescidi vardır. Toplamda 100 dükkân vakfedilmiştir" (Kahraman vd, 2002, s. 545). Ayverdi'nin eserindeki kayda göre Prepol'de, 6 cami, 3 medrese, 6 mektep, 5 tekke, 6 han, 2 köprü bulunmaktadır (Ayverdi, 2000, s. 343). Kervansarayın ve köprünün Bosna Valisi Mehmed Kukaviç Paşa tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. "Prepol'ün aşağı kısmında 100 dükkân, 3 medrese, 4 sıbyan mektebi ve ikisi Halveti, biri Kâdiri, birisi de Bektâşi olmak üzere 4 tekke ile 3 han vardır. Bu hanlardan biri Sokullu Mehmed Paşa Hanı'dır", ifadelerine yer vermiştir (Ayverdi, 1956, s. 151-225).

4. Sancak Bölgesinin Sırbistan Tarafında Kurulan Osmanlı Vakıfları

4.1. Prepol'de Kurulan Osmanlı Vakıfları

4.1.1. Dinî Hizmet Vakıfları

Prepol'de dört tane dini hizmet vakfı kurulmuştur.

İbrahim Kethuda Camii Vakfı'na ait 1735 tarihli bir hurûfat kaydında hatip ataması yapıldığı kayıtlıdır (VGMA, D. 1201, s. 10).

İbrahim Paşa Camii Vakfı'na ait cami 1572 yılında yapılmıştır. Bahçesinde abdesthane, mezaristan ve çeşme vardır (Hadziç, 2012, s. 172). Evliya Çelebi 1664 yılında bu camiyi ziyaret etmiştir (Kahraman vd, 2002, s. 543). 1735-1739 yılları arasında yapılan Osmanlı-Avusturya savaşında cami zarar görmüştür (Fijuljanin, 2011, s. 292). 1889 tarihli kayıta, caminin Bakiye Hanım ibn-i Selim Paşa tarafından tamir ettirildiği kayıtlıdır (BOA. EV. MKT. D. 1946, s. 126).

Mahmut Ağa Camii Vakfı'na ait şahsiyet kayıtları vardır (VGMA, D. 180, s. 94). Cami 1687 yılında yapılmış daha sonra 1895-1900 yılları arasında yeniden inşa edilmiştir (Fijuljanin, 2011, s. 293). 1902 yılında vakıf gelirlerinden cuma ve bayram namazlarında imamet ve hitabet görevlerini ifa eden kişiye yıllık 600 kuruş ödenmesi için berat verilmiştir (BOA.EV. MKT.D. 799, s. 143).

Sinan Efendi Camii Vakfı'na ait 1809 tarihli imamet ve hitabet atama kayıtları mevcuttur (VGMA, D.171, s. 252).

4.1.2. Sosyal Hizmet Vakıfları

İki tane sosyal hizmet vakfı kurulmuştur.

Mehmet Paşa Köprü Vakfı'na ait 1758 tarihli bir vakfiye vardır. Vakfiyede Mehmet Paşa'nın, Prepol kazasında Lim Nehri üzerinde bir köprü, iki kervansaray ve bir bab dükkân

vakfettiği, köprüyü tamir için senelik 10 kuruş ayrılmasını şart koştuğu kayıtlıdır (VGMA, D. 456, s. 144).

Mirahûr-ı Evvel Süleyman ibn-i Müriüvet Vakıfları, **3752306 numaralı Defter-i Mühimme'de kayıtlıdır** (Ademi, 2012, s. 277-285). *Milşova'da, Uzunca'da, Üsküp'te vakıfları bulunan Süleyman Ağa'nın 1677 tarihli vakfiyesine göre Taşlıca'da suyolu, Pirepol'da bir mescit vakfı vardır.* Suyolunun, çeşmelerin, köprülerin, cami, mezarlık, yol ve kaldırımların tamir ücretinin vakıftan karşılanması şart koşulmuştur. *Görevli ücretlerinin karşılanması, hatim, sûre, mevlîd okutulması, ahalinin vergisinin ödenmesi için gelir getirici dükkân, fırın, kervansaray gibi eserler ile 4000 esedi kuruş nakit para vakfetmiştir* (EV.K.K, D. 744, s. 157; Ayverdi, 2000, s. 149).

4.2. Priboy'da Kurulan Osmanlı Vakıfları

Priboy'da iki cami vakfı kurulmuştur.

Priboy Nahiyesi Camii Vakfı ile ilgili 1891 tarihli kayıta vakfın Lîm Çayı üzerindeki iki kayıktan kira geliri olduğu ve Caminin giderlerinin bu gelirden sağlandığı kayıtlıdır (BOA.EV.MKT, D. 1823, s. 70).

Hasan Ağa ibn-i Mustafa Camii Vakfı, Vezîriazam Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Amuca Hacı Hasan Ağa tarafından kurulmuştur (VGMA, D. 5, s. 378). Cami, 1758 yılında inşa edilmiş daha sonra 1833, 1937 ve 1982 yıllarında tamirat görmüştür (Hadziç, 2012, s. 285). Hasan Ağa ibn-i Mustafa'nın 1758 tarihli vakfiyesinde bir cuma camisi ile birlikte bir de muallimhâne vakfettiği kayıtlıdır. Vakfın giderleri için bir oda han kirası ve her sene için 7'şer kuruş ile bir gemi kirasından yıllık 25 kuruş, diğer gemi kirasından da yıllık 10 kuruş vakfetmiştir. Malından vakfettiği 36.000 akçeye her sene onu on bir buçuk hesabı üzere muâmele-i şeriyye olunmasını şart koşturmuştur. Vakıf görevlisi imam ve hatibe 4'er akçe, müezzine 2 akçe, ferrâşa ve kayyuma 1'er akçe, mütevellî ile muallimhane halifesine 5'er akçe ve câbiye 12 akçe verilmesi ayrıca mum masrafı olarak günlük 1 akçe, cami tamirine 2 akçe ayrılması şart koşulmuştur (VGMA, D. 627, s. 285).

4.3. Seniçe'de Kurulan Osmanlı Vakıfları

Seniçe'de üç cami ve bir mescid vakfı kaydına rastlanmıştır. Bunlar; Cavik Mahallesi Camii Vakfı, Sultan IV. Murad Han Camii Vakfı, Pertevniyal Valide Sultan Camii Vakfı, Zenbil Efendizâde el-Hâc Ahmed ve İbrahim Ağalar ile Mustafa Efendi Mescidi Vakfı'dır.

Cavik Mahallesi Camii Vakfı'na ait 1903 tarihli bir kayıta camiye bir hatip ataması yapıldığı kayıtlıdır (BOA. EV.MKT.CHT, D. 545, s. 2).

Sultan IV. Murad Han Camii Vakfı'nın geliri, Estar Eflak mukataasındandır.1861 tarihli kayıta caminin imamet ve hitabet görevi, ücreti Bosna'ya tâbi Estâr Eflâk mukâtaası malından karşılanmak üzere günlük yirmi akçe ile Ahmed Efendi ibn Abdullah'a tevcih edilmiştir (VGMA, D.171, s. 156).

Pertevniyal Valide Sultan Camii Vakfı, Sultân Abdülazîz Han Hazretlerinin annesi Pertevniyal Valide Sultân Hazretleri tarafından kurulmuştur. Cami, 1870 yılında inşa edilmiş, 1983 yılında ise restore edilmiştir (Hadziç, 2012, s. 215).

Zenbil Efendizâde el-Hâc Ahmed ve İbrahim Ağalar ile Mustafa Efendi Mescidi Vakfı, Cavik Mahallesi'nde kurulmuştur. 1901 tarihli kayda göre mescitte hatiplik görevi berât ile Mustafâ Efendi'ye verilmiştir (BOA. EV.MKT.CHT.D. 544, s. 56). Daha sonra 1910 yılında İbrahim Ağâ'nın oğlu Mehmed Efendiye hâttü-humâyun tevcih edilmiştir (BOA. EV.MKT.CHT.D. 180, s. 28).

4.4. Yenipazar'da Kurulan Osmanlı Vakıfları

Yenipazar'da dinî hizmet, eğitim, sosyal hizmet ve nukud vakıfları kurulmuş ayrıca bu vakıflar için akarlar vakfedilmiştir.

4.4.1. Dinî Hizmet Vakıfları

Ahmed bin Abdullah Mescit ve Köprü Vakfı, XVI yy.da Abdullah oğlu Ahmed, Yenipazar'da bir mescid, 19 dükkân bir tekke ile bir köprü inşa ettirmiştir. 1540 yılında vakfın yıllık geliri 24.810 akçe olarak kaydedilmiştir (Muşoviç, 2004, s. 256). Tapu Tahrir Defteri'ndeki kayda göre vakfın, 19 dükkânı, bir fırını ve 21.000 akçe nakit parası ve 3.960 akçe geliri vardır (TTD. 164: 56). 462 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde ise bu vakfın 55.000 akçe nakit parası, 20 dükkânı, 2 dükkân icaresi, bağ zemini mukâtaası ve 8.152 akçe geliri olduğu kayıtlıdır.

Ahmed Voyvoda Mescidi Vakfı, 1528-1531 tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde vakfın gelir kaynakları 22 dükkân ve değirmenler olarak kayıtlıdır. Geliri 2.122 akçedir (TTD. 164, s. 53). Mescidi'nin kitabesinden 1516 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Ahmed Paşa Camii Vakfı, 1741 tarihli kayıtlara göre, Ahmed Paşa Câmii müezzininin vefatıyla yerine yeni bir müezzin kayyum ataması yapılmıştır (VGMA, D. 1198, s. 1). Cuma günleri vaaz veren vaizin yerine günlük 7 akçeyle başka birinin atanması için berât verilmiştir (VGMA, D. 1192, s. 80).

Ak İlyas Mescidi Vakfı, Ak İlyas Mescidi, tahminlere göre XVI. yüzyılda inşa edilmiştir. 1944 bombardımanında yıkılmış, onarım görmüş ancak daha sonra yıkılmasına karar verilmiştir (Muşoviç, 2004, s. 257). 1528-1531 tarihli ve 164 numaralı TTD'de vakfın, 8 dükkânı, 4.000 akçe nakit parası ve Ak İlyas Mahallesi'nde 2 göz değirmeni bulunduğu ve 2.300 akçe geliri olduğu (TTD.164, s. 55), 462 numaralı TTD'de ise vakfın 1.360 akçe geliri olduğu kayıtlıdır (TTD. 462, s. 70).

Ak İlyas Mescidi Vakfı'na bağlı dört mülhak vakıf vardır. Bunlar; Çilingir Murad Vakfı, Hacı Hamza Vakfı, Veli Veled-i Murâd Vakfı, Bülbül Hâtun Vakfı'dır. Bu vakıflardan Çilingir Murad Vakfı'nın, 462 numaralı TTD'ndeki kayda göre 2.500 akçe nakit parası ve 350 akçe geliri vardır (TTD. 462, s. 55). Hacı Hamza Vakfı'nın, 164 numaralı TTD'ne göre 2.500 akçe nakit parası ve 350 akçe geliri vardır. Veli Veled-i Murâd Vakfı'nın 1.000 akçe nakit parası ve 120 akçe geliri vardır. Bülbül Hâtun Vakfı'nın ise 164 numaralı TTD'nde 1.000 akçe nakit parası olduğu, 462 numaralı TTD'nde ise 2.000 akçe nakit parası ve 220 akçe geliri olduğu

kayıtlıdır (TTD. 462, s. 70).

Bölük Ahmed Mescidi Vakfı, bu vakfa ait bir kayda göre, mescide günlük 5 akçe ile imam ve bir akçe ile cüzhan ataması yapılmıştır (VGMA, D. 1197, s. 16).

Çelebiverdi Mehmed Ağa Camii Vakfı, 1812 tarihli kayıtla, ücretleri bu vakıftan ödenmek şartıyla görevli imam, müezzin ve mütevellî ataması yapılmıştır (BOA. EV.MKT.CHT.D. 376, s. 79).

El-Hac Hayreddin Camii Vakfı, 1836 tarihli bir şahsiyet kaydına sahiptir. Kayıtta “*Vakf-ı câmi-i şerîf-i ashâb-ı hayrattan el-Hâc Hayreddin der Yenipâzâr der Eyâlet-i Bosna*” yazılıdır (VGMA, D. 399, s. 385). 1376 tarihli kayda göre, bu camide hitabet görevi için kasaba meclisinde yapılan sınav neticesine göre bir görevli ataması yapılmıştır (BOA. EV.MH.D. 787, s. 123).

El-Hâcc Hürrem Camii Vakfı, 1834 tarihli şahsiyet kaydı mevcuttur (VGMA, D. 403, s. 160). *Vakfa günlük iki akçe ile hatib ve bir akçe ile ser-mahfil ataması yapılmıştır. Vakfın tevliyeti evlâdına, soyunun son bulmasından sonra azatlısına şart koşulmuş olup günlük dört akçe ile mütevellî ataması yapılmıştır* (VGMA, D. 1197, s. 1).

Ferhad Paşa Camii Vakfı, 1841 tarihli şahsiyet kaydı mevcuttur (VGMA, D. 403, s. 237).

Hasan Çelebi Mahallesi Camii Vakfı, 1528 tarihli kayıtlarda bu caminin adı *Arap Camii* olarak geçmektedir. 1856 tarihli bir şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 403, s. 414).

Hasan Efendi Camii Vakfı, Bu cami vakfına günlük bir akçe ile aşırhân (VGMA, D. 1197, s. 214), günlük iki akçe ile hatib ve bir akçe ile ser-mahfil ataması yapıldığı 1591 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır (VGMA, D. 1197, s. 217).

Hayreddin bin İlyas Mescidi Vakfı, 935-937 tarihli Tapu Tahrir Defteri’ndeki kayda göre vakfın varlığı 1 değirmen, 19 dükkân, 1 fırın, 2 mushaf ve 30.000 akçe nakit paradır (TTD. 164, s. 62.) 462 numaralı Tapu Tahrir Defteri’nde ise vakfın 20.900 akçe nakit, 1 değirmen, 10 dükkân ve 1 fırın icaresi ile 1 çayıra sahip olduğu ve 3275 akçe geliri bulunduğu kayıtlıdır (Binark, 1993, s. 206-229).

Bu vakfa bağlı (mülhak) hizmet veren iki vakıf vardır. Bunlar Züleyha Hâtun Vakfı ve Devlet Hâtun Vakfı’dır. Züleyha Hâtun Vakfı’nın 1.000 akçe nakit parası ve 300 akçe geliri vardır. Devlet Hâtun Vakfı’nın da 1.000 akçe nakit parası ve 300 akçe geliri vardır (TTD. 462: 74). Bu mescide günlük iki akçeyle müezzin ataması yapıldığına dair kayıt mevcuttur (VGMA, D. 1192, s. 76).

Hoşkadem Voyvoda Mescidi ve Cüz Muallimhânesi Vakfı, Tapu Tahrir Defteri’ndeki kayda göre Vakfın Dimotroviç’te hamamı, Leshabye köyünde 2 değirmeni, köy sınırında bir bağı ve çiftliği ile 2364 akçe geliri vardır (TTD. 164, s. 65).

İsa Bey Camii ve İmâreti Vakfı, Cami vakıflarından en büyüğü İsa Bey Camii ve İmâreti Vakfıdır. 1460 yılında, şehrin kurucusu Gazi İsa Bey İshakoviç tarafından yaptırılmıştır (Muşoviç 2004: 265). Kayda göre 90 dükkâna, 4 değirmene, bir hamam, bir kervansaray ve zemin-i hassa mukâtaası mahsulüne sahiptir. Geliri 17.426 akçedir (TTD.164, s. 47). Yine bu vakfın Dimotroviç’de 7 değirmeni ve Leshabye köy sınırında 2 değirmeni vardır. İsa Bey’in kardeşi

Burak Bey'in Podgradye köyü sınırında 3 bağı ve 1 tarlası vakıftır. Geliri 6.384 akçedir. (TTD. 164, s. 64). Başka bir kayda göre, vakfa ait Dimitrofça'da 7 değirmen, 3 bağ mukataası ve 1 tarla bulunmaktadır. Geliri 6384 akçedir (TTD. 462, s. 83). Atama kayıtlarına göre bu vakıfta görev yapan mutemetin ücreti günlük 2 akçe (VGMA, D.1192, s. 3), imamın 8 akçe, (BOA. EV.MH.D. 236, s. 36) hatibin ise 5 akçedir (VGMA, D. 1192, s. 76). Vakfın gelir kaynakları hamamın, kervansarayın, 120 dükkânın ve 4 değirmenin icâresi ve hassa zemin mukâtaası mahsulü olup geliri 24.744 akçedir (TTD. 462, s. 62).

İsa Bey Camii, 1489 yılından önce inşa edilmiştir. Camiye daha sonra bir kervansaray, hamam ve îmarethane eklenmiştir (Car-Drında, 1999, s. 63-74). Cami, 1938'de yıktırılmıştır (Aruçi, 2013, s. 468-471). Gazi İsa Bey, Raşka nehri üzerine bir köprü yaptırmıştır. Yenipazar'da bir de tekke yaptırdığı 1489 tarihli tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır (Oruç, 2013, s. 170). *İsa Bey Hamamı*, 1489'dan önce inşâ edilmiş, *mimari ve tarihi öneme sahip bir hamamdır* (Muşoviç, 2004, s. 268). 1604 yılında İsa Bey Vakfı'na katkısı 5.200 akçedir. *İsa Bey Kervansarayı ise*, 1489'dan önce inşâ edilmiştir. 1604'te vakfa katkısı 2.500 akçedir (Car-Drında, 1999, s. 63-74).

İshak bin Abdullah Mescidi ve Muallimhâne Vakfı, TTD'de 30 dükkânı bulunduğu ve 2.160 akçe geliri olduğu kayıtlıdır (TTD. 164, s. 50). Ak İlyas Mahallesinde vakfa ait evler, anbar avlusu, bahçe, 3 dükkân ve 34 dükkân icaresi vakfedildiği ve 3.072 akçe geliri olduğu kayıtlıdır (TTD. 462, s. 66).

İskender Çelebi Mescit ve Muallimhâne Vakfı, Vakıf 1528 yılında kurulmuştur (Hadziç, 2012, s. 42). İskender Çelebi Mescidi, *halk arasında Melek Camii olarak bilinmektedir* (Fijuljanin, 2011, s. 285). Vakıf, 1 dükkân ve 25.000 akçe nakite sahiptir (TTD. 164, s. 61). *1540-42 yılları arasında cami vakfının gelirleri 35.000 akçe olarak tespit edilmiştir. Bunlara 19 dükkân, bir değirmen ve bir fırın geliri de ilave edilmiş, fakat XVI. yy. sonlarında bu gelirlerin vakfa aktarılmasına son verilmiştir* (Muşoviç, 2004, s. 255).

İskender Subaşı Mescidi Vakfı, Vakıf, 12 dükkân ve Yoşanitsa Suyu kenarında bir çayır ve 9.000 akçe nakit paraya sahiptir. Vakfın 2.566 akçe geliri vardır (TTD. 164, s. 52). 462 numaralı TTD'de ise vakfın, 14 dükkân icâresi, çayır mukâtaası ile 6000 akçe nakit parası ve 2.240 akçe geliri olduğu kayıtlıdır (BOA. TTD. 462, s. 67).

İsmail Paşa Camii Vakfı, *Caminin 1540 yılında inşa edildiği sanılmaktadır. İlk adı Çalıp Verdi Camii'dir. 1765 yılında Yenipazar Mutasarrıfı İsmail Paşa camiye onarttırdığından, İsmail Paşa Camii olarak da anılmıştır* (Muşoviç, 2004, s. 258). Vakfın 1857 tarihli şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 403, s. 414). 1851 tarihinde, ücretleri İsmail Paşa Camii Vakfı'ndan ödenmek üzere imamet ve hitabet görevleri için berat verilmiştir (BOA. EV.THR.D. 280, s. 21). *Vakfın 54 dükkâna sahip olduğu, kira gelirlerinin yıllık 50.000 akçe olduğu kaydedilmiştir* (Muşoviç, 2004, s. 258).

Kapıcıbaşı Hamza Bey Camii Vakfı, Camii 1516 yılından önce yaptırmıştır. Cami, 7 Kasım 1944 bombardmanı esnasında yıkılmıştır (Muşoviç, 2004, s. 266). 1528 tarihli TTD'ne göre vakfın 20 dükkânı vardır. Geliri 3.166 akçedir. 1567 tarihli TTD'de 4 dükkân, 12 dükkân kirası ile 1160 akçe geliri olduğu kayıtlıdır (BOA. TTD. 462, s. 75).

Vakfına bağlı üç vakıf daha vardır. Bunlar; Bacdar Mustafa Vakfı, Züleyha Hâtun Vakfı ve Devlet Hâtun Vakfı'dır. Bu vakıflardan Bacdar Mustafa Vakfı'nın 4 dükkânı vardır. Züleyha Hâtun Vakfı'nın 2.000 akçe parası, Devlet Hâtun Vakfı'nın da 2.000 akçe parası mevcuttur (BOA. TTD. 164, s. 63). Devlet Hâtun Vakfı'na bağlı Kürkçü Mustafa Vakfı'nın da 4 dükkânı ve 557 akçe geliri vardır (BOA. TTD. 164, s. 57; TTD. 462, s. 75).

Maden Sinan Camii Vakfı, Vakfın 1856 tarihli şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 100, s. 215). Camiye 1880 yılında hitâbet görevi için berat ile bedelsiz atama ve imamet cihetlerine dair de tevcih kaydı vardır (BOA. EV.MKT.CHT.D. 122, s. 98). Cami, şehir halkı tarafından tamir edilmiş, cuma ve bayram namazları için minber konulmuştur.

Molla Hacı Ömer oğlu Ali Camii Vakfı, Vakfın 1863 tarihli şahsiyet kaydında caminin Gülililer/Güllüler Köyünde yer aldığı yazılıdır (VGMA, D. 405, s. 79).

Müezzın Hoca Camii Vakfı, Vakfın kurucusu Müezzın Hoca'nın vakfiyesindeki unvanı Mevlânâ Muslihiddin bin Abdülgani bi-Müezzın Hoca Madeni'dir (Muşoviç 2004, s. 251). Yenipazar'da cuma camii, lojman ve mektep gibi epeyce hayratı vardır (EV. K.K, D. 632, s. 494; Ayverdi, 2000, s. 261). 1550 tarihli Vakıfnamesindeki kayıtlardan anlaşıldığı üzere, Muslihiddin Efendinin Yenipazar'daki vakıfları; Müezzın Hoca Camii diğer adıyla Altın-Alem Camii ile cami avlusunda bir mektep, üç ev imam lojmanı, bir han, bir hamam ve onun yanında altı dükkân, Tabakçılar çarşısında altı adet derici dükkânı, köprüünün yanı başında yedi değirmendir. (Muşoviç, 2004, s. 251). Vakfın gelirleri vakıf görevlilerine tahsis edilmiştir. İmamın ve hatibin ücretleri günlük 6'şar akçedir. İmamet ve hitabet görevine atanacak kişilerin feraset sahibi olmasına dikkat edilmiştir (BOA. EV. MH.D. 594, s. 10). *Mevlana Muslihiddin Abdülgani mektebi Yenipazar Sancağı'nda günümüze kadar korunabilmiş en eski mekteptir* (Muşoviç, 2004, s. 251).

Osman Paşa Camii Vakfı, Kaynaklarda caminin 1728 tarihli bir vakfiyesinin olduğu kayıtlıdır. Cami, Yenipazar'ın Kurtçelebi Mahallesindedir (VGMA, D. 400, s. 89). 1844 tarihinde ücretleri bu vakıftan karşılanmak üzere günlük on akçe ile imamet ve hitabet görevlerine atama yapılmıştır (VGMA, D. 992, s. 19). Ayverdi'nin eserinde bu vakıfla ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır; "Rumeli Valisi Topal Osman Paşa Moralıdır. Caminin vakfiyesi vardır. Osman Paşa, gümrükhâne, odalar ve müstemilâtı ile bunlara bitişik 2 mahzen, 1 dükkân, 1 oda; 31 oda yahûdihâne ve bunların yanında 8 oda; Belgrad kapısı yakınında 4 dükkân; İstanbul Kapısı ile Saray arasında Yeni Çarşıda 20 dükkân; Panteli denilen mahalde uzun bir arsa üzerinde köşk ve binalar; 69 cilt kitap vakfetmiş bunların gelirini; Varoş Kalesi Taşköprü Mahallesinde Hızır Bey'in vakıf arsası üzerinde yaptırdığı camiye ve mektebe vakfetmektedir. Niş kadısı tarafından tanzim edilen vakfiye 22 Kânun-ı Evvel 1728 tarihlidir" (Ayverdi, 2000, s. 131).

Silahtar Ahmed Bey Mescit ve Zâviye Vakfı, 1528 tarihli TT Defteri'nde vakfın debbağhane ve dükkânlar ile 2.000 akçe geliri olduğu, 1567 tarihli 462 numaralı defterde ise 30.000 akçe nakit, ahırlı bir hane, kervansaray ve 39 dükkân icaresi ile 7.065 akçelik gelire sahip olduğu kayıtlıdır (BOA. TTD. 164, s. 49). *Yenipazar'ın Dzukovac semtinde 15. yüzyılda inşa edilmiş olan cami olduğu tahmin edilmektedir. Caminin şimdiki adı Leylek Camii'dir. Rivayete göre Fatih Sultan Mehmed, Bosna seferine çıktığı zaman, 1459 yılında Yenipazar'dan geçmiş ve bu Camide namaz*

kılmıştır. Bir kitabeye göre, 1891 yılında Hacı Ali Beyin oğlu Salih Bey, camiyi esaslı onartmış, bahçesine mektep inşa ettirmiş, bahçedeki çeşmeyi yenilemiştir. Çeşme kitabesinde "Bu sebilden su içenlere afiyet olsun Hayrat sahibinin hayratını Allah kabul etsin Allah günahlarını, taksiratlarını affetsin Hayrat sahibi, Hacı Halil-Bey'in oğlu Salih-Bey... 1308 Zilhicce başı /1891" yazmaktadır (Muşoviç, 2004, s. 254).

Sinan Bey Camii Vakfı, Vakıfla ilgili 1837 tarihli şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 400, s. 185). Gazi Sinan Bey, Yakub Beyin oğlu, İskender Çelebi'nin kardeşidir. Yenipazar'da cami, imâret ve medresesi bulunan bir vakıf kurmuştur. Gazi Sinan Bey Camii, 1528 yılında inşa edilmiştir (Hadziç, 2012, s. 39). 1728 yılında camiyi Niş Paşası Topal Osman onartmıştır. Bu onarımdan sonra cami Osman Paşa veya Yeni Cami olarak anılmaya başlamıştır (Muşoviç, 2004, s. 254). Vakfın eserlerinden olan *Sinan Bey hamamı* 1540'tan önce, *kervansarayı* ise 1540'tan sonra inşâ edilmiştir. *Sinan Bey Vakfı'nın* 1540 yılı fon gelirlerinin 220.000 akçe olduğu kaydedilmiştir (Muşoviç, 2004, s. 255). 1604 tarihinde ise hamamın geliri 1.850 akçe, *kervansarayın* gelirleri toplam 2.500 akçedir (Car-Drında, 1999, s. 63-74). Bir belgede, 1715 tarihinde Sinan Bey Mescidi'ne günlük beş akçe ile cüz'ü şerîf tilâvet eden Mehmed Hasan'ın kendi rızasıyla kardeşi Hüseyin için bu hakkından ferâgat ettiğinden bu görevin kardeşine verildiği kayıtlıdır (VGMA, D. 1192, s. 83).

Sinan Mahallesi Mescidi Vakfı, 1880 tarihli bir kayıta, Yenipazar'ın Sinan Mahallesinde eskiden kalma bir cami olduğu vâkıfı bilinmeyen bir güne vakf-ı müsakkafât ve müsakkalâtı olmayan câmi-i şerifte hitâbet cihetiyle bedelsiz olarak görev yapan şahsa berât verildiği kayıtlıdır (BOA. EV.MKT.CHT.D. 122, s. 98).

Yenipazar Kalesi Camii Vakfı, Vakfın, şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 406, s. 191). Ücretleri Yenipazar Kalesi Camii Vakfı'ndan ödenmek üzere günlük on iki akçe ile hitabet görevine imtihanla bir görevli tayin olunmuştur (BOA. EV.MH.D. 245, s. 185).

4.4.2. Eğitim Vakıfları

Derviş Bey Mektebi Vakfı, 1850 tarihli kayıttan mektebi Derviş Bey'in yaptırdığı (BOA. EV.THR. D.246, s. 99) ve Yenipazar'daki Hasan Çelebi Camii'nin bitişiğinde bulunduğu anlaşılmaktadır (VGMA, D. 406, s. 191).

Hayyât Hacı Ali Veledi Balaban Muallimhâne ve Cisri Vakfı, Tapu Tahrir Defterleri'nde vakfın, odalı, ahırlı, bahçeli ev ve dükkân ile 1.500 akçe nakit geliri olduğu kayıtlıdır (BOA. TTD. 164: 40; BOA. TTD. 462, s. 25).

Hüseyin Ağa Muallimhânesi Vakfı, 1741 tarihinde bu muallimhâneye muallim ataması arz edilmiştir (VGMA, D.1198, s. 1).

Sinan Bey Medrese ve İmâreti Vakfı, 1528-1531 tarihli Tapu Tahrir Defteri'ndeki kayda göre, Sinan Bey bu medrese ve imâret için 4 değirmen, dükkânlar, hamam ve 200.000 akçe nakit vakfetmiştir. 20.000 akçe geliri bulunmaktadır (BOA. TTD. 164, s. 48). 1567 tarihli, 462 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde medresenin 250.000 akçe nakit paraya, *kervansaray*, hamam kârhane icâreleri; dükkân ve bahçe mukataası, *kiremithane* öşrü mahsulüne sahip olduğu

kayıtlıdır. 37.050 akçe gelire sahiptir (BOA. TTD. 462, s. 63). Müderrisin ücreti günlük 20 akçedir (Car-Drında, 1999, s. 63-74).

Nakşibendî Tarikatı Dergâhı Vakfı, Gazi Sinan Bey Mahallesinde kurulmuştur (BOA. EV.MKT.CHT.D. 668, s. 100). 1905 tarihli kayıta, Dergâhta şeyhlik görevinin Mehmet Arif Efendi'ye tevcih kılındığı yazılıdır (BOA. EV.MKT, D. 3129, s. 208).

Yenipazar Muallimhâne Vakfı, 1586 tarihli bir atama kaydından, Yenipazar'da kurulmuş bir muallimhâne vakfı olduğu, muallimhânenin de merhûm Hasan Efendi Câmii batısında yer aldığı ve muallimhâneye günlük dört akçe ile muallim ataması yapıldığı anlaşılmaktadır (VGMA, D.1223, s. 142).

4.4.3. Sosyal Hizmet ve Akar Vakıfları

Afife Hâtun Çiftliğan Vakfı, Afife Hâtun, Bırvenik kazâsı Esodince nahiyesindeki Gavuşturuca ve Pamtime adlı çiftliklerini bütün müştemilatıyla vakfetmiştir. Vakıf şartları şöyledir: Bu iki çiftliğin gelirlerinden Müezzîn Hoca Mahallesinde tamir ettirdiği medresede beş odada ve her odada ikişer öğrenci ilim tahsil edecektir. Her öğrenciye mum için günlük 12 akçe, kapıcı ve müderris yardımcısına 10'ar akçe, padişah beraatına sahip müderrislere 24 akçe, vakıf yöneticisine 15 akçe verilecek ve arta kalan gelir medresenin tamirine harcanacaktır (VGMA, D. 630, s. 864).

Hunlu Ali Ağa Vakfı, 1877 tarihli kayda göre, Yenipazar'daki medresede eğitim görecekt öğrencilere devamlı olarak verilmek üzere ekmek, mum ve gerekli diğer ihtiyaçların karşılanması için kendisine ait tarla ve çayırklar vakfetmiştir (BOA. EV. MKT.D. 863, s. 1).

Mevlana Hüsrev Çelebi Vakfı, 164 numaralı TT Defterinde Mevlana Hüsrev Çelebi Vakfı'nın 15.000 akçe nakit parası ve 1.500 akçe geliri olduğu kayıtlıdır (BOA. TTD. 164, s. 51; BOA. TTD. 462, s. 65).

Sarraı Yusuf bin Abdullah Vakfı, 462 numaralı TT Defterinde Sarraı Yusuf bin Abdullah Vakfı'nın 7 dükkânı olduğu, 164 numaralı defterde ise 216 akçe geliri olduğu kayıtlıdır (BOA. TTD. 164, s. 54 ve 462, s. 69).

Sofi Ahmed Vakfı, Sofi Ahmet, vakfına 4 dükkân, 500 akçe nakit vakfedilmiştir. 100 akçe geliri vardır (BOA. TTD. 164, s. 58; 462, s. 72). Bu vakfa bağılı iki vakıf vardır. Bunlar; Yusuf veled-i Abdullah Vakfı ve Gülşah Hâtun bint-i Abdullah Vakfıdır. Gülşah Hâtun bint-i Abdullah Vakfı'nın 1 evi, 2 dükkânı, 1 bahçesi bulunmaktadır (BOA. TTD. 164, s. 60; 462, s. 72). Yusuf veled-i Abdullah Vakfı'nın 2 ev ile 2 dükkânı ve 186 akçe geliri vardır (BOA. TTD. 164, s. 59). 462 numaralı Tapu Tahrir Defteri'ndeki kayda göre ise 7 ev ile 7 dükkânı bulunmaktadır (BOA. TTD. 462, s. 72).

4.4.4. Nukûd Vakıfları

Müderris Halil Efendi Nukudu Vakfı, 1837 tarihli kayıta Çelebiverdi Mehmet Ağa Camii'nde günlük 6 akçe vazife ile imamet ve yevmi 4 akçe vazife ile hitabet vazifesi verilen İbiş Eîzâ bin Mustafa'nın maaşının da bu vakıftan ödendiği anlaşılmaktadır (BOA. EV.MKT.CHT.376, s.126).

Süleyman Efendi İbn el-Hâcc İsmail Efendi Nukudu Vakfı, Bu vakfın Yenipazar'ın Duabuyan Kalesi'nde Cami ve mektebi olduğu 1689 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır (VGMA, D. 630, s. 864).

4.5. Yeni Varoş'ta Kurulan Osmanlı Vakıfları

İskender Paşa Camii (Serbevoâbîn Mehmed Ağa Camii) Vakfı, Yeni Varoş'ta kurulmuştur. Yeni Varoş, 1877'de Yenipazar'ın bir kazası olmuştur. Osmanlı egemenliğinin sona erdiği 1912 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir (Sezen, 2006, s. 527). Caminin eski adı "Serbevvâbîn Mehmed Ağa Camiidir" (BOA. EV.MKT, D. 365, s. 3). Vakfın adı bazı kayıtlarda "Kapucubaşı Camii Şerifi Vakfı" olarak da geçmektedir. 1894 tarihli bir kayıtla İskender Paşa Camii'ne ücreti Estâr Eflâk mukâtaası malından ödenmek üzere günlük on ikişer akçe ile imamet ve hitabet görevlerine atama yapılmıştır (BOA. EV.MKT, D. 2028, s. 82). 1909 tarihinde caminin yeniden inşası için 20.520 kuruşun sarfını gösteren keşif evrakının tedkîkikat ile muvâfık olduğuna dair bir rapor yazılmıştır (BOA. EV.MH.TIK. D. 124, s. 81). Nazarete yazılan 1912 tarihli bir yazı ile Nâzır Efendi, İskender Paşa Mahallesi'nde yeniden inşa olunacak bu caminin resmi temel atma törenine davet edilmiştir (BOA. EV.MKT, D. 3449, s. 10). Yenivaroş'ta Kapucubaşı Mehmet Ağa Muallimhânesi adında bir muallimhâne bulunduğu ve burada muallimlik görevi için günlük on beş akçe ücretle 1804 tarihinde Hafız Hüseyin Efendi'ye tevcih olduğu kayıtlıdır (BOA. EV.MKT, D.2127, s. 1). Cami vakfı bulunan bir vakfın bir de muallimhane vakfının bulunması, dinî hayat ile eğitimin beraber yürütülmesi gerektiğini göstermektedir. Belgelerden, muallimin, imam ve hatibin ücretinin yine vakıflar yoluyla ödendiği anlaşılmaktadır. Caminin yeniden inşası için keşif evrakının düzenlenmesi ve resmi temel atma töreni de Osmanlı Devleti'nin vakıflara verdiği önemi göstermektedir.

5. Sancak Bölgesinin Karadağ Tarafında Kurulan Osmanlı Vakıfları

5.1. Akova'da Kurulan Osmanlı Vakıfları

Başlıdere Hoca Mahallesi Camii Vakfı, 1874 tarihli bir kayıtla; maaşı bu vakıftan karşılanmak üzere günlük ikişer akçe ücretle imam ve hatip görevlendirmesi yapılmıştır. Bu camiye ait bir şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 179, s. 134).

Fethiye (Ahmed Ağa) Camii Vakfı, Fethiye Camii'nin diğer adı Ahmed Ağa Camii'dir. Caminin atik şahsiyet kaydı vardır. Camiye, 1788 tarihinde imamet ve hitabet tevcihi yapılmıştır (VGMA, D. 183, s. 56).

Hamidiye Camii Vakfı, Hamidiye Camii, Pesteriçe Köyü'nde köylüler tarafından yapılmıştır. Vakfın şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 171, s. 286).

Hazinedar Mehmet Ağa Camii Vakfı, Camiye imamet ve hitabet hizmeti için atama yapıldığı kayıtlarda yer almaktadır. 1785 tarihli şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 183, s. 60).

5.2. Berane'de Kurulan Osmanlı Vakıfları

Berane, 1580'de Yenipazar'a bağlı bir kaza iken, 1881'de İpek'e bağlanmıştır. 1913'te ise Karadağ'a bağlı bir kaza olmuştur (Sezen, 2006, s. 75). Berane'de biri dinî hizmet vakfı diğeri sosyal hizmet vakfı olmak üzere iki vakfa ait kayıt bulunabilmiştir.

Berane Camii ve Mektebi Vakfı, Cami ve mektebin yeniden inşasına dair bir kayıt vardır. Cami ve mektebin inşası için 15.000 kuruş mahalle halkından, 17.000 kuruşun hazineden karşılandığı 1874 tarihli keşif yazısından anlaşılmaktadır (BOA. EV.MKT, D. 733).

Pertevniyal Valide Sultan Çiftligân Vakfı, Berane'de kaydına rastladığımız diğeri vakıftır. Bu vakıfla ilgili bir kayıt, çiftligâna divit fidanı talebiyle ilgilidir (BOA. EV.MKT, D. 2227, s. 30). 1896 tarihli bir kayıt ise Çiftligân Vakfı'nın bazı yerlerine yapılan müdahalenin halli hakkındadır (BOA. EV. MKT, D. 2227, s. 85).

5.3. Plav'de Kurulan Osmanlı Vakıfları

Plav, 1881'de Gosine'nin bir nahiyesi durumundadır. Gosine ise, 1877'de İpek'e bağlı bir Kaza olarak yer almaktadır (Sezen, 2006, s. 409). Plav'de üçü dini hizmet vakfı ikisi eğitim vakfı olmak üzere beş vakıf tespit edilebilmiştir.

5.3.1. Dinî Hizmet Vakıfları

Sultan Ahmed Han Camii Vakfı, Camiyi, Gosine kasabasında Sultan (hangisi) Ahmed Han Hazretlerinin inşâ ettirdiği 1861 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır (BOA. EV.MKT, D. 170, s. 130).

Sultan (hangisi?) Mustafa Han Camii Vakfı, 1907 tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayıтта, Gosine Kasabası'nda Sultan Mustafa Han Camii ile Ali Paşa Camii ve üç bab caminin tamire ihtiyacı olduğu, camilerin tamirâtı için evraklarının gönderilmesi ve bunlardan her birinin ait oldukları vakıfların isimleriyle bir güne varidâtlarının olup olmadığı, şayet varsa miktarlarının hazineye bildirilmesi istenilmiştir (BOA. EV. MKT, D. 3129, s. 20).

Seyyid Baba Camii ve Mekteb Vakfı, bu vakıfla ilgili 1908 tarihli kayıttan, Plav'in Gosine kasabasında bulunan caminin tamiriyle, bir kattan ibaret olan mektebin genişletilmesi için keşif evrakının gönderildiği, ayrıca diğeri işler için İdareden izin istenildiği anlaşılmaktadır (BOA. EV.MKT, D. 3129, s. 24).

5.3.2. Eğitim Vakıfları

Gosine Medresesi Vakfı, bir kayıttla, Gosine'de bir medrese inşâ edilmesi ve bir müderris tayin edilmesi talep edilmiştir. Bu talep üzerine, bir medrese inşa edileceği ve medresenin inşa giderlerinin Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesinden karşılanacağı, keşif bedelinin 3239 kuruş olduğu ve keşif defteri ve haritasının havâle edildiği 1894 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Yine, belgenin devamında medresenin inşasında taş, kereste ve harç gibi malzemelerin mahalle halkı tarafından temin edileceği kayıtlıdır (BOA. EV.MKT, D. 2046). 1895 tarihli kayıttla Gosine

ve Plâv'de inşâsı buyrulan üç bab mektebin inşâsına başlanacağı ancak müderris ataması ile ilgili bir talimat beklendiği bildirilmiştir (BOA.EV.MKT, D. 2276, s. 3).

Başta Karyesi Tekke Vakfı, Bu vakıfla ilgili 1893 tarihli bir kayıt mevcuttur. Bu kayıt Gosine Kazâsı'nın Başta Karyesi'nde kâin tekkeye vakfedilen akarâtle ilgilidir (BOA. EV.MKT, D, 2110, s. 14).

5.4. Taşlıca'da Kurulan Osmanlı Vakıfları

Elde edilen kayıtlara göre, Taşlıca'da dini hizmet vakıfları ve nukud vakıfları olmak üzere iki tür vakıf tespit edilmiştir.

Mustafa Bey Camii Vakfı, Taşlıca'nın Bodbek Köyü'nde kurulmuştur. Geliri bu caminin masraflarına sarf olunmak şartıyla Osman Bey bir arazi ve Bolah mevkiindeki bir çayırını vakfetmiştir. 1852 tarihli muhasebe kaydına göre, vakfın arazisinden ve çayırlarından elde edilen iki yıllık geliri 900 kuruştur. Bu gelirlerden iki yıllık ücret olarak imama 300 kuruş, Ramazan ayında hatim ve kıraat için 600 kuruş, Ramazan-ı Şerif de tasattuk 100, mütevellîye 80, müezzine 100 ve her cuma gecesinde Yasin-i şerif kıraatı için verilen vazifeler 20 guruş, maaşı muharrer 22 kuruş, muhasebe harcı 5kuruş 20 para toplamda 27 kuruş 20 para, humusiyesi 5 kuruş 20 para ödenmiştir. Gelir ve gideri 900 kuruştur (BOA.EV.MH.D, 361, s. 94).

Hüseyin Paşa Camii Vakfı, Caminin, 1570 tarihinde inşa edildiği tahmin edilmektedir (Hoca, 1986, s. 395-399). Vakfa ait 1817 tarihli şahsiyet kaydı mevcuttur (VGMA, D.404, s. 217). Bu cami, Balkanların en güzel örneklerinden biridir. Mimar Sinan'ın öğrencisi Mimar Hayreddin tarafından 1570 yılında yapılmıştır. Vakıf, bölge için büyük sayılabilecek gelirlere sahiptir. Vakfın hizmetleri için 36 dükkân, 8 tarla, 2 kahvehane, 7 mağaza, 5 berber dükkânı, 2 han, 2 arsa, 2 bahçe, 2 oda ile okuma odası, aşevi, ev, otlak, mektep, cami, halk bahçesi, şadırvan, saat kulesi ve mezarlık vakfetmiştir (**Ademi, 2012, s. 277-285**).

Taşlıca'da önemli bir vakıf olan Hüseyin Paşa Camii Vakfı'nın 1862 tarihli kayda göre, gelirleri 280.000 kuruştur. Bu gelirlerin kaynağı, Kulupara diye bilinen hanlar, kasaphane, konak, çiftliğân, mukataa-i zemindir. Muhasebe kaydına göre vakfın gelirlerinin cami, şadırvan, su yolu tamiri ve sıbyan mektebi ihtiyaçlarına sarf edildiği, tevliyet için 800 akçe sarf edildiği kayıtlıdır. Kulupare Hanlarının harap olduğu mütevellîsi Süleyman Ağa tarafından istida olunması üzerine 8150 kuruş masrafla tamir edilebileceği keşif defterinde 302 tarihli kayıta gösterilmiştir (EV.MKT, D. 1314, s. 301). Şadırvanlara su ulaştırılan suyollarının tamiri için ihtiyaç duyulan 12.547 kuruşun vakıftan karşılanmasına dair bir keşif kaydı mevcuttur (VGMA, D. 2043, s. 36). Hüseyin Paşa Camiine, **1862 tarihinde imâmet ve hitâbet ataması yapılmıştır** (VGMA, D. 171, s. 158). 1893 tarihli kayıttan, camiye ait vakıf gelirlerinin iyi değerlendirilmediği, Caminin tamirata ihtiyacı olduğu halde ilgilenilmediği, zaman kaybedildiği takdirde gelirlerin zayi olacağı, caminin de harap olacağına dair ihbar alındığı bu konuda izahat istenildiği anlaşılmaktadır (BOA. EV.MKT, D. 747, s. 127).

Taşlıca'da evkâf muhasebecisi olmaması sebebiyle Hüseyin Paşa Camii Vakfı'nın uzun zamandır teftiş edilmediğine dair 1888 tarihli kayıtlar vardır (BOA. EV.MKT, D. 1477, s. 67). Hüseyin Paşa Camii vakfından ücreti ödemek üzere günlük 12 akçeyle imâmet ve hitâbet berâtı verildiği, muhâsebe kayıtlarının incelendiği ve 182.651 kuruş varidâtı olduğu 1902 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır (BOA. EV.MKT, D. 2774, s. 3). 1885 tarihli kayıta; Hüseyin Paşa Camii Vakfı'na ait Kasaba çarşısında bulunan Kûlûpâre hanlarının tamire ihtiyaç duyduğu mütevellîsi tarafından bildirilmesi üzerine tamirat için keşf defterinde gösterilen 8850 kuruş masrafla tamir edilmesine izin verildiği bildirilmiştir (BOA. EV.MKT, D. 1314, s. 301). Hüseyin Paşa vakfı hayrâtı arasında şadırvana ait suyolları da vardır. Tamiri için 12.547 kuruşun vakfın gelirinden karşılanması yönünde 1885 tarihinde yazı yazılmıştır (VGMA, D. 2043, s. 67).

El-Hâcc Hasan Camii Vakfı, Şahsiyet kaydı 1839 tarihlidir (VGMA, D.400, s. 267). **1879 tarihli bir kayıta da** “*Taşlıca kazâsında kâin el-Hâc Hasan Câmii Şerîfi Vakfı*” yazmaktadır (VGMA, D.171, s. 182). Vakıfta Hafız Selim Efendi bin Sinan ile Sağır Hafız Ali yetkilidir (Ademi, 2012, s. 277-285).

Mısri Ahmed Bey Camii Vakfı, 1674 tarihli cihat defterinde Camiye cüz-i şerîf tilâvet için bir atama kaydı yer almaktadır (Ayverdi, 2000, s. 429). 1857 tarihli şahsiyet kaydı vardır (VGMA, D. 171, s. 200).

5.4.1. Nukud Vakıfları

Derviş Ağa ibn-i Süleyman ve İbrahim Ağa ibn-i Sâlih Nukudu Vakfı, 1909 tarihli şahsiyet kaydında; “*Kosova vilâyeti dâhilinde Taşlıca kazasına tâbii Porgure karyesinde ahâli-i karye tarafından müceddeden inşâ olunan mescid-i şerif için karye-i mezkûr ahâlisinden Derviş Ağa ibn-i Süleyman ve İbrahim Ağa ibn-i Sâlih üç bin guruş nukudu vakfı*” yazmaktadır (VGMA, D. 171, s. 284).

Bu vakfa ait 1906 tarihli bir vakfiye vardır. Liva merkezi olan Taşlıca Kazasına tâbi Porgora Karyesinde ikamet eden Derviş Ağa ibn-i Süleyman ve İbrahim Ağa ibn-i Sâlih ile mütevellî Dizdar Sâlih Efendi ibn-i Abdullah'ın katılımıyla Taşlıca Hükümet Konağı'ndaki mahkemede kurulmuştur. Derviş Ağa 2000 kuruş ve İbrahim Ağa 1000 kuruş olmak üzere 3000 kuruş mütevellî Sâlih Efendi'ye teslim etmişlerdir. Vâkıfların şartı, üç bin kuruşun mütevellî tarafından her yıl düzenli bir şekilde istirbâh olunması ve elde edilecek rıbh-ı şer'i nemasından 300 kuruş Porgure Karyesinde köylüler tarafından inşâ olunan camii şerîfde imamet ve hitabet görevlerini ifâ eden imam ve hatibe verilmesi ve para artacak olursa Camii Şerîf'de mukabele ve hatm-i şerîf okuyana mütevellînin görüşü üzere sarf olunmasıdır. Mütevellî Sâlih Efendi'nin vefatından sonra İslâm şeriatı üzere münâsib bir mütevellî adı geçen köyden seçilecektir. Ve 3000 kuruş bu kişiye teslim edilecek o da vakıf şartlarına göre bu parayı yönetecektir (VGMA.D. 598, s. 244). 1909 tarihli bir kayıta da ise; Porgure Köyü halkı tarafından inşâ olunan mescit-i şerifin imamet ve hitabet maaşlarının bu vakıftan karşılanacağı kayıtlıdır (VGMA.D. 171, s. 284).

Hacının Raşit Ağa ibn Abdullah Nukudu Vakfı, Hacı'nın Raşid Ağa ibn Abdullah Taşlıca Kazasına tabi Zaustro Karyesi'ndendir. Malından sîm mecidiye yirmi altı kuruş hesabıyla 1200 kuruşu Allah rızası için vakfetmiştir.

1912 tarihli vakfiyede yer aldığına göre vâkıfın şartı; parayla kalemiyye adıyla bir nesne alınmamasını, yüzü dokuz kuruş hesabı üzere istirbah olunmasını, hâsıl olan kârından Zaustro Karyesi'ndeki caminin imamet ve hitabet görevini eda eden kişiye yıllık 108 kuruş rayic akçe ve fazla kalır ise fazlasını da mütevellînin uygun göreceği iyilik ve hayra sarf olunmasıdır. Vakfın mütevellîsi kendisidir. Vefatından sonra tevliyeti evladına ondan sonra da evladının evladına vasiyet etmiştir. Şayet soyunda kesinti olursa akrabasının sâlih olanına onlarda kesintiye uğrarsa hâkimin layık göreceği kişinin yönetici olmasını şart koşmuştur. İlerleyen yıllarda icraatlar yerine getirilemez olursa elde edilen rıbhın mutlaka Müslümanların fakirlerine tasadduk olunmasını ve 1200 kuruşun mütevellîye teslim olunmasını, mütevellînin de vakfiyyet üzere sahip çıkmasını şart koşmuştur (VGMA, D.604, s. 184).

Sonuç

Bu çalışmamızda, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi başta olmak üzere kaydını tespit edebildiğimiz vakıflar ele alınmıştır. Araştırmamız neticesinde Osmanlı döneminde Sancak bölgesinde yer alan Prepol, Priboy, Seniçe, Yenipazar, Akova, Berane, Plav ve Taşlıca şehirlerinde kurulmuş toplam 73 vakıf tespit edilmiştir. Kaydı tespit edilebilen bu vakıflardan 51 tanesi cami ve mescit gibi dinî hizmet vakfı, 10 tanesi sosyal hizmet vakfı, 8 tanesi mektep, medrese, muallimhâne ve dergâh gibi eğitim vakfı ve 4 tanesi de nukud vakfıdır. Tutinve Rojaye'ye ait vakıf belgesine rastlanmamıştır. Tahminimize göre bunun nedeni, bu iki yerleşim yerinin Osmanlı döneminde küçük birer köy olması ve o dönemde buralarda yaşayan nüfusun tamamına yakınının Hıristiyan olmasıdır.

Araştırmamızda yer alan vakıfları, elde ettiğimiz belgeler ışığında yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Sancak bölgesinde 15. yüzyılda Osmanlılar tarafından birçok vakıf kurulduğu ve bu vakıflara ait birçok eser inşa edildiği kaynaklarda yer almasına rağmen arşiv kayıtlarında 15. yüzyıla ait vakıf kaydı tespit edilememiştir. 16. yüzyılda 23 vakfa ait kayıt tespit edilmiş ve bu vakıfların 22 tanesinin Yenipazar'a, 1 tanesinin Prepol'e ait olduğu görülmüştür. 17.yüzyıldaki vakıf kayıtlarından sadece Prepol'de ve Yenipazar'da birer vakfa ait kayıt tespit edilmiştir. 18.yüzyılda Prepol'de 4, Priboy'da 1, Yenipazar'da 3, Akova'da 2 vakfa ait kayda rastlanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Prepol, Tutin ve Rojaye hariç diğer şehirlere ait toplam 29 vakfın kaydına rastlanmıştır. 20. yüzyıla ait vakıf kayıtlarından Seniçe'ye ait 2, Yenipazara ait 2, Akova'ya ait 1, Plav'a ait 2, Taşlıca'ya ait 2 olmak üzere toplam 9 vakfın kaydına rastlanmıştır. 29 vakıf belgesi ile en fazla 19. yüzyıla ait kayıt tespit edilmiştir.

Sancak bölgesinde kurulan, buralarda eserler inşa eden ve hizmet sunan vakıflar; şehrin fizikî, sosyal ve kültürel yönden gelişip zenginleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Vakıflara ait kayıtlarda cami, mescit, muallimhâne, mektep, medrese, imâret,

dergâh, tekke, zâviye, değirmen, köprü ve kaldırım gibi vakıf eserlerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Vakıfların faaliyetlerini yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyulan maddi kaynak yine tesis edilen gelir getirici eserler sayesinde sağlanmıştır. Böylece vakıflar büyük çapta maddî imkânlarla kavuşmuştur. Gelir getirici vakıflar sayesinde birçok vakıf, düzenli ve verimli çalışma imkânına kavuşmuştur. Sancak bölgesindeki vakıflara en çok geliri vakfedilen dükkânların sağladığı görülmüştür. Bundan başka; kervansaray, hamam, han, kasaphane, fırın, debbağhane, gemi, kayık, çiftlik, ev, ahır, arazi, çayır, bağ, bahçe, tarla gibi çeşitli akarlar vakfedilmiştir. Vakıf eserlerinden bazılarının külliye şeklinde bir arada inşa edildiği görülmüştür. Bu birliktelik ibadetin, eğitimin ve sosyal hayatın bir bütün olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Vakıfların geliri ve hizmetleri göz önünde bulundurulduğunda bölgenin sosyal ve ekonomik hayatına büyük katkı sağladığı görülmüştür.

Araştırmalarımızda elde ettiğimiz vakıf belgelerinde; imam, hatip, cüzhan, müderris/muallim, müezzin, kayyum, mütevellî, sermahfil, eczahân, ferrâş, bevvâb, muîd, halife, câbi, duahân, mukâbelecî, muhâsib ve aşırhan kaydına rastlanmıştır. Vakıf görevlilerini aldıkları ücret yönüyle değerlendirdiğimizde; imamların genellikle 1 ile 8 akçe arasında; hatiplerin 2 ile 6 akçe arasında; cüzhan, ferrâş ve kayyumların 1 ile 3 akçe arasında; müezzinlerin 2 ile 5 akçe arasında, câbinin 12 akçe, duahân, mukabelecî, sermahfil ve aşırhanların 1'er akçe; eczahân ve muallimhâne halifesinin 1 ile 5 akçe arasında; müderris ve muallimlerin 2 ile 4 akçe arasında; muhâsibin 2 akçe ve mütevellînin 5 akçe günlük ücret aldığı görülmüştür. Çoğu görevlinin ücreti önceden belirlendiği şekilde muayyen olarak devam etmiştir. Ekonomik imkânları fazla olan vakıfların görevlilerine daha fazla ücret verildiği görülmüştür. Örneğin, Afife Hâtun Çiftigân Vakfı'nın vakfiyesinde kapıcı ve müderris yardımcısına 10'ar akçe, padişah beratına sahip müderrislere 24 akçe ve vakıf yöneticisine 15 akçe verilmesi şart koşulmuştur.

Sancak bölgesinde her sosyal tabakadan vakıf kurucusu bulunmaktadır. Elde ettiğimiz kayıtlarda vakıf kurucuları; sultân, paşa, ağa, bey, el-hâc ve hâtun gibi unvanlara sahiptir. 3 tane "sultan vakfı" tespit edilmiştir. 6 vakfın kurucusu "paşa", 10 vakfın kurucusu "ağa", 7 vakfın kurucusu "bey", 6 vakfın kurucusu "el-hâc" unvanına sahipken 5 vakfın kurucusu da "hâtun" unvanını taşımaktadır.

Sancak bölgesinde her alanda hizmet sunan vakıfların ve vakıf eserlerinin bir kısmı savaşlar, işgaller ve doğal afetler sebebiyle günümüze kadar varlığını devam ettirememiştir. En büyük arzumuz, tespit ettiğimiz bu vakıfların ihya edilerek geçmişte olduğu gibi faaliyetlerine devam etmesidir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

EV. MKT.D. 122:98; 170:130; 365:3; 733:7; 747:127; 799:143; 863:1; 1314:301; 1477:67; 1823:70; 1946:126; 2028:82; 2046:89;2110:14; 2127:1; 2227:30; 2227:85; 2276:3; 2774:3; 3129:20; 3129:24;3129:208; 3449:10.

EV.MKT.CHT.D. 668:100; 376:126; 545:2; 122:98; 376:79; 544:56. EV.MKT.D.1314:301.

EV.MH.D. 361:94.

EV.KK.D. 744:157; 632:494.

EV.MH.D. 236:36; 245:185; 594:10; 787:123.

EV.MH.TIK. D. 124:81.

EV.THR.D. 246:99; 280:21.

Tapu Tahrir Defterleri (TTD): 164; 462; 463.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defterler (d.):5:378; 100:215; 171:156; 171:158; 171:182; 171:200; 171:252;171:284; 171:286;179:134; 180:94; 183:56; 183:60; 399:385; 400:89; 400:185; 400:267; 403:160; 403:237; 403:414; 404:217; 405:79; 406:191; 456:144; 503:254; 598:244; 604:184; 627:285; 630:864; 744:157; 992:19; 993:210; 1192:3; 1192:76; 1192:80; 1192:83; 1197:1; 1197:16; 1197:208;1197:214; 1197:217; 1198:1; 1201:10; 1223:142; 2043:36; 2043:67.

2. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

2.1. Kitaplar

Ayverdi, E. H. (2000). *Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri III (3.Kitap)*. İstanbul: Seçil Ofset.

Balkanlarda gelecek tasavvuru, kültür, siyaset, örgütlenme ve işbirliği alanları (2008). (ed. Ümmühan Özkan). İstanbul: Mavi Ofset.

Evliya Çelebi, (1887). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Dersaadet İkdam Matbaası.

Fijuljanin, M. (2011). *Sandzak, Ostraga*.

Kahraman, S. A.-Dağlı, Y. (2002). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: YKY Yayınları.

Hadziç, F. (2012). *Dzamije u Sandzaku*. Novipazar.

Kahramanyol, M. (2015). *Sancak Dostları Vakfı'nın yirminci yılı*. Ankara: Kuşak Ofset.

Muşoğlu, E. (2004). *Yeni Pazar nüfusunun etnik oluşumu ve etnik yapısı* (Çev: Saffet Atalay). Alanya: Yeni Alanya Matbaacılık.

Pitcher, D. E. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafyası* (çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Salnâme-i Vilayet-i Kosova 1300 hicrî senesi (1882). Kosova: Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilayet-i Kosova 1304 hicrî senesi (1887). Kosova: Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilayet-i Kosova 1314 hicri senesi (2000). İstanbul.

Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Yılmaz, M. (2004). *Drina'nın öbür yakası Sancak kimlik oluşumu ve otonomi sorunu*. İstanbul.

2.2. Makaleler

- Ademi, R. (2012). Karadağ vakıfları; Hukuksal perspektif. *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 277-285.
- Alp, İ. (2017). Soğuk savaş sonrasında Sancak'taki gelişmelere dair bir değerlendirme. *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 227- 260.
- Aruçi, M. (2013). Sancak. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, 99-102.
- Binark, İ. (1993). Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan 164 (935-937/1528-1531) ve 462 (975/1567-1568) numaralı tapu tahrir defterlerine göre Bosna vakıfları. *X.Vakıf Haftası Kitabı*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 206-229.
- Car-Drında, H. (1999). XVII. yüzyıl Bosna Sancağında vakıf müesseseleri. *Osmanlı*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, 63-74.
- Döndüren, H. (2006). Müsakat. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32, 70-71.
- Hacisalihoğlu, M. (2009). Sırbistan. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 121-126.
- Hoca, N. (1986). Yeni Pazar. *İslam Ansiklopedisi*, 13, 395-399.
- Moacanin, N. (2001). Karadağ. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 384-385.
- Oruç, H. (2013). Bosna Sancağında şehirlerin kuruluşunda vakıfların rolü: Yeni Pazar ve Saraybosna örneği. *Vakıf Medeniyeti ve Vakıf*, 170.
- Sancaktar, C. (2020). 1878-1945 Döneminde Sancak sorunu: Avusturya, Sırbistan, Karadağ ve Boşnaklar. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 06 (01), 7- 17.
- Skrijelj Celtek, Z.- Şahin Tekinalp, A. P. (2022). 15. Yüzyılda Novi Pazar'da Osmanlı imar faaliyetleri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 08 (02), 26- 41.
- Şahin, İ. (2009). Sancak. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, 99-102.
- Şkriyel, R. (2014). Osmanlı dünyasında Yeni Pazar (XV-XVIII. y.y). *Hikmet*, 23, 98-115.
- Taşkın, Ü. (2011). 269 Numaralı icmal defterine göre Aclun. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 251-257.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 479-486.

2.3. Tezler

- İbriç, S. (2004). *XIX. yüzyılda Yenipazar Sancağı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yarar Yüksel, A. (2010). *Osmanlıdan günümüze Sancak bölgesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

3. Elektronik Kaynaklar

- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tutin>. 2011 Nüfus sayımı, Sırbistan Cumhuriyeti İstatistik Enstitüsü, Belgrade, 2011, s.60. (09.11.2016)
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ro%C5%BEaje>(19.11.2014)
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sancak> (27.12.2014)